

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Tataki Lelei ki 'Api

'Oku tau kole ki he langi e fakahinohino ta'e-tūkua ko iá, ke tau lava 'o mape'i mo muimui 'i ha hala fakapotopoto mo tāú.

Engaahi tokonga, 'oku tau fakataha mai ko ha ha'ofanga tokolahi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'i he Senitā Konifelenisí ni pea mo ha ngaahi feitu'u kehe 'i he māmaní. 'Oku ou lāngilangi'ia ka 'oku ou ongo'i loto fakatōkilalo 'i hoku fatongia ke fai ha lea kiate kimoutolú. Fakatauange ke 'iate au 'a e Laumālie 'o e 'Eikí 'i he'eku fai iá.

'I he ta'u 'e fitungofulu mā nima kuo hilí, 'i he 'aho 14 'o Fēpueli 1939, na'e fakamanatua ai ha 'aho mālōlō fakapule'anga 'i Hemipeeki, Siamane. Na'e kau fakataha atu ki he ngaahi lea mālié, mavava 'a e kakaí, mo e tā 'o e fasi fakafonuá, 'a hono hopoki 'o e vakatau ko e *Pisima'aké* 'i he Vaitafe 'Elepeí. Na'e hoko e tētē 'a e vaka hau ta'e-liuá ni ko ha 'ata fakavaleloto 'o e nāunau taú mo e mīsiní. Ne fie ma'u 'i hono langa 'o e me'afana milimita 'e 380, ngutu tolu, mo pule'i 'e he rader, ha mape 'e 57,000 tupu. Na'e 'i he vaká ha uaea faka'uhila maile 'e 28,000 (kilomita 'e 45,000). Na'e malu'i lelei 'a e vaká pea ko hono mamafá ko ha toni ukamea 'e 35,000. Ngeia 'ene 'así, tōtu'a hono lahí, fakailifia hono nāunau taú, pea na'e lau e fu'u vaká ni he 'ikai lava 'o ngoto.

Na'e fetaulaki e *Pisima'aké* mo hono iku'anga he 'osi ha ta'u 'e ua mei ai, 'i he fehanga'angai 'a e ngaahi

vakatau mālohi taha 'a e Tautahi 'a Pilitāniá he 'aho 24 'o Mē 1941, 'a e *Pilinisi 'o Uelesí* mo e *Hutí*, mo e *Pisima'aké* pea mo e vaka Siamane ko e *Pilinisi 'usini*. 'I ha miniti pē 'e nima, kuo fakangoto'i 'e he *Pisima'aké* ki he moana 'o e 'Atalanitikí 'a e *Hutí* ko e kauvaka pē 'e toko tolu ne mo'ui 'i he kau kauvaka 'e toko 1,400. Ko e vakatau Pilitānia 'e tahá, 'a e *Pilinisi 'o Uelesí*, na'e maumau lahi pea hola ia.

Hili ha 'aho 'e tolu mei ai, kuo toe fehanga'angai 'a e *Pisima'aké*, mo ha vakatau Pilitānia, mo ha vakapuna. Ko hono fakakātoá, na'e tuku taha

'e he kau Pilitāniá 'a e ivi 'o e vakatau 'e nima, vaka uta vakapuna 'e ua, vaka le'o 'e 11, mo e vaka kehe 'e 21 'i he feinga ke ma'u mo fakangoto'i e *Pisima'aké*.

'I he lolotonga 'o e taú, na'e 'ikai kei lōketi 'aki hono faná ka ko ha maumau si'isi'i pē ne hoko ki tu'a he *Pisima'aké*. Na'e ta'e-malava koā ia ke fakangoto'i? Fāifai pea monū'ia ha fo'i tōpito, ne tau he fohe'uli 'o e *Pisima'aké*. Ne 'ikai ha toe ola e feinga ke ngāhí. Neongo e mateuteu 'a e ngaahi me'afaná mo e kau kauvaká, ko e me'a pē ne lava 'e he *Pisima'aké* "ko e vilo māmālie fuopotopoto." Na'e mama'o e laulāpuna hau 'a Siamané. Na'e 'ikai ke lava 'a e *Pisima'aké* 'o a'u ki he taulanga malu honau fonuá. Ka ne 'ikai lava ha taha 'o 'omi 'a e hūfanga'anga ne fie ma'ú, he kuo mole mei he *Pisima'aké* 'ene malava ke muimui 'i ha halanga vaka ne fokotu'ú. Hala ha fohe'uli; hala ha tokoni; hala ha taulanga. Ne fākaofi mai e ngata'angá. Ne fanatavale e ngaahi me'afana Pilitāniá kae fe'ohovaki si'i kau kauvaka Siamané pea ngoto leva e vaka na'e pehē he 'ikai ke lava 'o faka'auhá. Ne 'uluaki fa'aki e ngaahi peau tā 'o e tahi 'Atalanitikí he kaokaó peá ne toki folo hifo e laukau'anga 'o e tautahi 'a Siamané. Ne ngoto 'a e *Pisima'aké*.¹

'Oku tau takitaha hoko ko ha mana 'o e 'enisiniá 'o hangē ko e *Pisima'aké*. Neongo ia, na'e 'ikai fakangatangata hotau fakatupú 'e he pote

‘o e tangatá. ‘E lava ‘e he tangatá ke ngaohi e ngaahi mīsinī pelepelengesi tahá ka he ‘ikai ke ne lava ‘o foaki mo ‘ui ki ai pe foaki ki ai e ngaahi mālohi ‘o e faka‘uhingá pe fakakaukau leleí. Ko ha ngaahi me‘a‘ofa fakalangi ‘eni ia, ne foaki toko taha pē ‘e he ‘Otuá.

Kāinga, kuo ‘osi foaki mai ha founa ke tau fakapapau ‘i ‘aki e hu‘unga ‘o ‘etau folau, ‘o hangē ko e fohe‘uli mahu‘inga ‘o ha vaká. ‘Oku kamo mai ‘a e maama-kamo ‘a e ‘Eikí ki he taha kotoa ‘i he‘etau folau e tahi ‘o e mo‘uí. Ko ‘etau kaveingá ke foua ha halanga ta‘e-liliua ki he‘etau taumu‘a ‘oku fie ma‘ú—‘a ia ko e nāunau fakasilesitiale ‘o e ‘Otuá. ‘Oku tatau ha tangata ‘oku ‘ikai ha‘ane taumu‘a mo ha vaka ‘oku ‘ikai hano fohe‘uli, ‘o hangē ka ‘ikai taufonua ki taulangá. ‘Oku hoko mai ‘a e faka‘ilongá: mape‘i ho halangá, fusi ho‘o laá, seti ho‘o fohe‘ulí, pea tukufolau.

‘Oku hangē pē tangatá ko e me‘a ko ia ne hoko ki he vaka hau ko e *Pisima‘aké*, ‘Oku ‘ikai hano ‘aonga ‘o e mālohi e mīsiní mo e tapilí ‘o ka ‘ikai ha taumu‘a, ‘ikai ke faka‘aonga ‘i

‘a e iví, fakatonua e mālohi ‘oku ‘omi ‘e he fohe‘ulí, ‘a ia ‘oku ‘ikai ‘así, neongo ‘ene sí‘isí‘i, ka ‘oku mahu‘inga mo‘oni ‘ene ngāue.

Kuo foaki mai he‘etau Tamai ‘a e la‘aá, māhiná, mo e ngaahi fetu‘ú—ngaahi pupunga fetu‘u fakalangí ke tataki ‘a e kau kaivaí ‘oku nau folaua e ‘ōsení. ‘I he‘etau fononga‘ia e hala ‘o e mo‘uí, ‘okú ne tuku kiate kitautolu ha mape mahino mo fakahinohino ‘a e hala ki he iku‘anga ‘oku tau fie ma‘ú. ‘Oku fakatokanga mai: tokanga telia ‘a e afeafe-holó, ngaahi luó, mo e ngaahi tauhelé. He ‘ikai lava ‘o kā-kaa‘i kitautolu ‘e kinautolu te nau ala takihala‘i kitautolú, ‘a e kau olopotó ‘o e angahalá ‘oku nau ta‘alo mai ki heni pe ki hená. Ka, ‘i he‘etau afe ke lotú; ‘oku tau fanongo ki he kihí‘i le‘o sí‘i mo vanavanaiki ‘okú ne fanafana ki hotau laumālié ‘a e fakaafe anga‘ofa ‘a e ‘Eikí, “Ha‘u, ‘o muimui ‘iate au.”²

Ka ‘oku ‘i ai ha ní‘ihi ‘oku ‘ikai fanongo, he ‘ikai ke nau teitei talangofua, ‘oku nau sa‘ia ange ke fononga ‘i honau hala pē ‘o nautolú. Kuo tā-tu‘o-lahi ‘enau mo‘ulaloa ki he ngaahi ‘ahi‘ahi ‘okú ne ‘ākilotoa kotoa kitautolu mo lava ke hā mātu‘aki olopotó.

Kuo tuku kitautolu, kau ma‘u lakanga fakataula‘eikí, ‘i māmani ‘i ha ngaahi taimi faingata‘a. ‘Oku tau mo‘ui ‘i ha māmani fihitu‘u ‘oku ta‘au e fekainakí ‘i he potu kotoa pē. ‘Oku uesia ‘e he ngaahi founa fakapolitikalé e ma‘uma‘uluta ‘a e ngaahi pule‘angá, feinga e kau pule fefeká ki he mafaí, pea hangē ‘oku tāmoloki ma‘u pē ha ngaahi kongá ‘o e sōsaietí, ‘o to‘o e faingamālié, kae tuku pē ha ongo‘i ta‘e-malava. ‘Oku ongona ‘i hotau telingá e fakakaukau fakapoto ‘a e tangatá, mo ‘ākilotoa kitautolu ‘e he angahalá.

‘Oku ‘atautolu e fatongia ke mo‘ui tauu mo e ngaahi tāpuaki nāunau-‘ia kotoa kuo teuteu he‘etau Tamai Fakahēvaní ma‘atautolú. Ko e fē pē ha potu ‘oku tau ō ki ai, ‘oku tau ō pē mo hotau lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku tau tu‘u koā ‘i he ngaahi potu ma‘oni-oní? Kātaki, ki mu‘a peá ke fokotu‘u koe mo ho lakanga fakataula‘eikí ki ha tu‘unga fakatu‘utāmaki, ‘aki ha‘o ‘alu ki ha ngaahi potu pe kau ‘i ha ngaahi

‘ekitiviti ‘oku ‘ikai tauu mo koe pe ko e lakanga fakataula‘eiki ko iá, ki‘i tu‘u ‘o fakakaukau‘i hono ngaahi nunu‘á.

Te tau lava ‘e kitautolu kuo ‘osi fakanofa ki he Lakanga Fakataula‘eiki ‘o e ‘Otuá ‘o fai ha lelei. Ko e taimi ‘oku tau tauhi ai ‘etau haohaoa fakafotuituí mo faka‘apa‘apa‘i hotau lakanga fakataula‘eikí, ‘oku tau hoko ko ha ngaahi sipinga mā‘oni‘oni ke muimui ai ‘a e ní‘ihi kehé. Na‘e na‘ina‘i ‘a e ‘Aposetolo ko Paulá, “Ke ke ‘i he kakaí tuí ko e faka‘ilonga ‘i he lea, mo e ‘ulungaanga, mo e ‘ofa, mo e faianga, mo e tui, mo e mā‘oni‘oni.”³ Na‘á ne toe tohi foki ko e kau muimui ‘o Kalaisí ‘oku totonu ke nau hoko ko e “maama ki he māmani.”⁴ ‘E lava ‘etau hoko ko e sipinga ‘o e mā‘oni‘oni ke tokoni ‘i hono fakamāma‘i ha māmani ‘oku fakautuutu ‘ene fakapo‘ulí.

‘E manatu‘i ‘e hamou tokolahi ‘a Palesitēni N. ‘Elatoni Tena, na‘e hoko ko ha tokoni ki ha Palesitēni ‘e fā ‘o e Siasí. Na‘á ne ‘omi ha sipinga ta‘e-liliua ‘o e mā‘oni‘oni ‘i he‘ene ngāue he ngaohí‘anga koloá, lolotonga ‘ene ngāue ‘i he pule‘angá ‘i Kānatá, pea mo ‘ene hoko ko e ‘Aposetolo ‘a Sīsū Kalaisí. Na‘á ne fai mai e fale‘i fakalau-mālie ko ‘ení: “He ‘ikai ha me‘a te ne ‘omi ha fiefia lahi ange mo ha ikuna ka ko e mo‘ui pē ‘o fakatau mo e ngaahi akonaki ‘o e ongoongoleleí. Hoko ko ha sipinga; hoko ko ha ivi tākiekina ki he leleí.”

Na‘á ne hoko atu: “Ko e toko taha kotoa pē ‘o kitautolu kuo ‘osi tomu‘a fakanofa ki ha ngāue ko e tamaio‘eiki kuo fili ‘a e [‘Otuá] ‘a ia kuó ne ‘afio‘i ‘oku tauu ke foaki ki ai e lakanga fakataula‘eikí mo e mālohi ke ngāue ‘i hono huafá. Manatu‘i ma‘u pē ‘oku fekumi e kakaí kiate koe koe‘uhí ko e tu‘unga fakatakimu‘á ‘okú ke tākiekina e ngaahi mo‘ui ‘a ha kakai fakafo‘ituitui ki he leleí pe koví, pea ko e ivi tākiekina ko iá ‘e ongo‘i ia ‘i he ngaahi to‘u tangata ‘e hoko mai.”⁵

‘Oku fakamālohia kitautolu ‘e he fo‘i mo‘oni ko e ivi ma‘ongō‘onga taha ‘i māmani he ‘aho ní ko e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘i he‘ene ngāue ‘i he tangatá. Koe‘uhí ke tau lava ‘o folaua lelei ‘a e tahi ‘o e matelié, ‘oku tau fie ma‘u e fakahinohino ‘a e ‘Eikivaka

Ta'engata—'a Sihova ma'ongo'onga. 'Oku tau kole tokoni, 'oku tau kole ki he langí, ke ma'u e tokoni fakalangí.

Ko ha fa'ifa'itaki'anga 'iloa 'o ha taha na'e 'ikai ke kole tokoní ko Keini, ko e foha 'o 'Ātama mo 'Ivī. Na'e mālohi lahi 'i he ivi ngāue kae vaivai hono lotó, pea tuku ai 'e Keini 'a e mānumanú, meheká, talangata'á, pea na'a mo e fakapoó ke ne tongia 'a e fohe'uli fakafo'ituitui na'á ne mei tatakí ia ki he malú pea mo e hākeaki'í. Na'e fetongi 'e he tokanga ki māmaní 'a e tokanga ki he 'Otuá; pea tō 'a Keini.

'I ha kuonga 'e taha, na'e sivi 'i ai 'e ha tu 'i faiangahala ha tamaio'eiki 'a e 'Otuá. Na'e faka'uhinga 'i 'e Taniela ki he tu'í 'a e tohi 'i he holisí, 'i he tatakí fakalaumālie 'a e langí. Na'e pehē 'e Taniela fekau'aki mo e ngaahi pale ne foakí—'a ia ne kau ai ha pulupulu fakatu 'i, kaho koura, mo ha mālohi fakapolitikale, "Ke 'iate koe [pē] ho'o ngaahi . . . foakí, pea tuku 'a ho'o ngaahi totongi ki ha taha kehe."⁶ Na'e foaki ha koloa mo ha mālohi lahi kia Taniela, 'o fakafofonga 'i 'e he ngaahi palé 'a e ngaahi me'a 'o māmaní kae 'ikai 'o e 'Otuá. Na'e fakasitu'a 'i ia 'e Taniela ka ne kei faivelenga pē.

'I he lotu kimui ange 'a Taniela ki he 'Otuá neongo e tu'utu'uni fakalao ke ta'ofi e fa'ahinga me'a peheé, na'e

lī ai ia ki ha 'ana 'o e fanga laioné. 'Oku talamai 'e he fakamatala fakatohi tapú ko e pongipongi hono hokó, "Na'e to'o hake 'a Taniela mei he 'aná, pea na'e 'ikai 'ilo ha lavea si'i 'iate ia, koe'uhí na'á ne tui ki he . . . 'Otuá."⁷ 'I he taimi 'o e fie ma'u vivilí, ne kei nofo pē 'a Taniela he hala totonú 'o ma'u ai ha malu 'i fakalangí mo ha unga'anga malu. 'E lava ke 'atautolu 'a e fa'ahinga malu 'i mo e malu peheé kapau te tau nofo ma'u 'i he hala totonu ki hotau 'api fakalangí.

'Oku faka'ilonga 'i 'a e fāliunga 'o taimí 'e he uasi 'o e hisitōliá, 'o hangē ko e 'one'one 'o e me'a lau houá. 'Oku 'i he funga siteisi 'o e mo'uí ha kakai fo'ou. 'Oku fakailifia e ngaahi palopalema 'o hotau kuongá. Kuo ngāue ta'etuku 'a Sētane 'i he kotoa e hisitōlia 'o māmaní, ke faka'auha 'a e kau muimui 'o e Fakamo'uí. Kapau te tau mo'ulalao ki he'ene ngaahi fakatauelé, te tau hangē ko e vaka hau ko e *Pisima'aké*—'o mole 'a e fohe'uli ko Ia te ne lava 'o taki kitautolu ke tau haó. Ka 'i he 'ākilotoa kitautolu 'e he ngaahi olopoto 'o e tangatá, 'oku tau kolea ki he langí e fakahinohino ta'e-tukuá, ke tau lava 'o mape'i mo muimui 'i ha hala fakapotopoto mo tāú. He 'ikai ke ta'e-tali he'etau Tamai Hēvaní 'etau tautapa fakamātoató. 'I he'etau kole e tokoni fakalangí,

he 'ikai fehālaaki 'etau fohe'ulí, pea he 'ikai ke tau tatau mo ia 'o e *Pisima'aké*.

Pea 'i he'etau ngaahi tukufolau fakafo'ituituí takitaha, 'ofa ke tau folaua lelei 'a e ngaahi tahi 'o e mo'uí. 'Ofa ke tau ma'u e lototo'a 'a Tanielá, ke tau kei tu'u ma'u mo faivelenga neongo 'a e angahala mo e 'ahi'ahi 'okú ne 'ākilotoa kitautolú. 'Ofa 'e loloto mo mālohi 'etau ngaahi fakamo'oní 'o hangē ko Sēkope ko e tokoua 'o Nifái, ko e taimi na'e fakafepaki 'i ai ia 'e ha taha na'e feinga 'i he founa kotoa pē ke faka'auha 'ene tuí, na'á ne pehē, "Na'e 'ikai fa'a lava ke ue 'i au."⁸

Ngaahi tokoua, 'i he tatakí 'e he fohe'uli 'o e tuí hotau halá, te tau lava mo kitautolu 'o hao lelei ki 'api—ki he 'Otuá, ke nofo mo Ia 'o ta'engata. 'Ofa ke hoko pehē kiate kitautolu taki taha, 'oku ou fai 'eni 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisi, ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'í, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Ludovic Kennedy, *Pursuit: The Chase and Sinking of the Bismarck* (1974).
2. Luke 18:22.
3. 1 Timote 4:12.
4. Filipai 2:15.
5. N. Eldon Tanner, "For They Loved the Praise of Men More Than the Praise of God," *Ensign*, Nov. 1975, 74.
6. Taniela 5:17.
7. Taniela 6:23.
8. Sēkope 7:5.